
ПОЛІТОЛОГІЯ

Кравценюк В. М.

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ: СПРОБА ОСМИСЛЕННЯ Й АНАЛІЗУ

У статті здійснено спробу інтерпретації політичного міфу в науковій літературі з точки зору різних спеціально-наукових підходів.

Ключові слова: міф, політичний міф, міфотворчість, суспільна свідомість, омана, дезінформація мас.

Поняття політичного міфу, що отримало поширення в наш час, багатозначне і недостатньо виразне. Для його інтерпретації нам необхідно звернутися до основних концепцій міфу і спробувати виявити домінуючі парадигми аналізу.

Дослідженням архітектоніки міфу тією чи іншою мірою займалися мислителі ще з давніх часів – Платон, Аристотель, Ш.Л. Монтеск'є, Н. Макіавеллі, Й.Г. Гердер, проте входження цього терміну до широкого наукового обігу в якості політологічної категорії відбулося лише в середині ХХ століття завдяки працям американських дослідників Г.А. Алмонда, С. Верби, Д. Пауелла, Т. Парсонса, Д. Істона. В Україні дослідженню політичної міфотворчості присвячені праці В. Андрушенка, О. Бабкіної, В. Бебика, В. Беха, О. Білоруса, В. Боровика, В. Буяна, А. Величко, І. Вільчинської, Т. Голобуцької, М. Головатого, В. Горбатенка, В. Драговця, О. Корнієвського, Є. Комарова, П. Кононенка, В. Кулика, М. Михальченка, Л. Нагорної, Н. Паніної, В. Панченка, О. Полисаєва, В. Ребкала, В. Селіванова, В. Ткаченка, М. Ходаківського, М. Чурілова, В. Якушика та ін.

Панівним було алегоричне тлумачення міфу, що зберігається в епоху середньовіччя і Відродження. Давньогрецький філософ Платон розглядав міф як можливість образно ілюструвати філософські побудови, а недосконалий міф – як оману. Він пропонував

використовувати міф з метою виховання підростаючого покоління. Причому в «Державі» філософ зробив спробу обґрунтувати своєрідну цензуру міфів. Платон вважав, що знання повинно бути ідеальним, тим більше – знання про богів. Тому право на існування мають не всі міфи, а тільки строго добірні і придатні для виховання. Використання міфу в політиці, за Платоном, має ту ж причину, що і перевагу емоційних переживань на противагу раціональним ідеям, доступним і цікавим не всякому. Емоційне сприйняття громадянами своєї держави розглядається грецьким філософом як корисний засіб управління. При цьому політичний міф невіддільний від міфу як такого і являє собою в конструкції Платона ту ж поетичну вигадку [13, 96-105].

Діячі французького Просвітництва розглядали міф як продукт неуцтва й обману, марновірство, з яким потрібно боротися. Вчення німецького просвітителя І. Гердера стало основою для формування романтичної концепції міфу [2, 447]. У романтиків з'явилася мрія про створення нової міфології, основою якого і став сам рух з різко вираженими рисами естетизму. Найбільш яскраві представники цього напрямку – Ф. Шеллінг, Ф. Крейцер, брати Грімм [18, 40-71].

Спроби наукової інтерпретації міфу посилюються в XIX столітті. З'являються нові підходи у вивченні цього феномена. Лінгвістична школа, яка спирається на спадок романтизму (М. Мюллер, А. Кун, В. Шварц, Ф. Буслаєв, А. Афанасьєв, А. Потебня, А. Веселовський), яка виникнення міфу пов'язує з «хворобою мови», викликаній втратою первісного сенсу понять, що позначаються первісною людиною через конкретні ознаки за допомогою метафоричних епітетів.

Антропологія вбачає в міфі результат помилкового пояснення первісною людиною незрозумілих явищ навколишнього світу, аж до визнання міфології «первісною наукою». Матеріалом досліджень стають звичаї, ритуали, оповіді і повсякденне життя архаїчних племен. У руслі антропології виникає ритуалістична доктрина міфу Д. Фрезера, що висунув тезу про пріоритет ритуалу над міфом [15, 314-411]. Дослідник показав, що міф в архаїчних суспільствах виконує не тільки пояснювальну, а й практичні функції, підтримуючи традиції та культурну спадкоємність за рахунок звернення до доісторичних подій.

На відміну від англійської антропології, що виходила при вивченні первісної культури з індивідуальної психології, представники французької соціологічної школи (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль) орієнтувалися на соціальну психологію, підкреслюючи якісну специфіку психології соціуму, колективу. Так, Е. Дюркгейм вказує на нерозривний зв'язок релігійного вірування і міфології і відносить їх до сфери колективних уявлень. У пошуках елементарних форм релігії і

міфології він звертається до тотемізму, в якому вбачає відображення і конструювання родової організації [3, 95-139].

Велику роль у розвитку теорії міфу зіграли ідеї Л. Леві-Брюля, яке визначило специфіку первісного мислення, його якісна відмінність від наукового мислення, яке проявляється в законі «partiципації», афективності, пралогічному характері [9, 27-348]. Автор показав, як функціонує міфологічне мислення, як воно узагальнює, залишаючись конкретним і користуючись знаками.

Основні представники психоаналітичної школи – З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Дж. Кемпбелл, М. Еліаде. Так, З. Фрейд вбачав у міфі продукт діяльності несвідомого, яке носить ірраціональний характер і містить неусвідомлювані бажання й ідеї. У несвідомому, по З. Фрейду, скупчуються неприйнятні для свідомості спонукання й інтереси. Результатом енергетичного підходу до психіки стало запровадження З. Фрейдом нового вчення про «лібідо», про психічну енергію несвідомого. Міфи розумілися Фрейдом як алегоричне вираження несвідомих психологічних комплексів сексуального плану. Фрейд створює «модель ілюзії», чітко обумовлюючи відмінність останньої від омани. Якщо оману має переважно гносеологічні форми, то ілюзія – спотворення, що накладається на сприйняття нашими підсвідомими бажаннями. Міф, у тому числі політичний, – це ілюзія, а не помилка. Міфологічні образи він широко використовує для ілюстрації своїх психоаналітичних концепцій [16, 414-424].

К. Юнг відштовхуючись від фрейдизму і використовуючи ідеї Е. Дюркгейма, став автором концепції колективного несвідомого (на протигагу і доповнення до фрейдівського індивідуального несвідомого і колективної свідомості). Він прийшов до фундаментального поняття «архетипу» – конструкції свідомості, що представляє собою символічні прообрази, що фіксують культурний досвід людства. Цей крок був ним зроблений на основі власної психіатричної практики, коли йому вдалося виявити значну подібність між міфологічними мотивами, образами і сновидіннями психічно здорових людей і плодами фантазій хворих [20, 71-72]. Свою концепцію архетипів К. Юнг застосував до дослідження феномена масової свідомості фашистської Німеччини. Його статті «Вотан» і «Епілог» поклали початок окремому напрямку в дослідженні соціально-політичної міфології. У них він, з точки зору своєї теорії колективного несвідомого, розкрив феномен тоталітаризму. Тоталітарна ідеологія і практика, згідно К. Юнгу, породжена порушенням духовної конституції сучасного суспільства. При певних соціально-психологічних умовах, відбувається руйнування раціональної тканини

суспільної свідомості і «прорив» крізь неї архетипів колективного несвідомого, який нагадує сплеск загального божевілья [21, 361-379]. Таке критичне ставлення до міфу, не властиве раннім роботам К.Г. Юнга, було породжене досвідом нацизму.

Серед послідовників К. Юнга можна назвати Дж. Кемпбелла, М. Еліаде. Американський літературознавець Дж. Кемпбелл у своїй ранній роботі «Тисячолітній герой» зводить всі існуючі міфи до однієї загальної парадигми, універсальної схеми, мономіфу, вважаючи, що змістом героїчного міфу є уходження героя з дому, його мандри та пригоди, різного роду труднощі і випробування та, нарешті, тріумфальне повернення додому. Особливо він виділяє як центральний мотив обряд ініціації, соціального народження, витлумачуючи його з позицій психоаналізу як осягнення героєм власних глибинних пластів психіки [7, 59-235].

М. Еліаде займався розробкою питань, пов'язаних з міфологічним часом і простором. Він вважав, що міфічне або сакральний час визначає цінність людського існування, протистоїть профанному історичного часу. Колективна пам'ять людства є вмістилищем архетипів, вона спрямована на боротьбу з історичним часом, а сам процес міфотворчості є порятунком від незворотності історичного часу. Автор пише, що комунізм продовжує один з найбільших есхатологічних міфів Середземномор'я та Середнього Сходу [19, 154-181]. Проблемами міфології більшовизму займався і М. Бердяєв [1, 78-155].

Автором символічної теорії міфу став Е. Кассіер. Він відносив міф до складних символічних форм, існуючих поряд із мовою і наукою. Символізм міфу сходить, за Е. Кассієром, до того, що конкретно-чуттєве міфологічне мислення може узагальнювати, тільки стаючи знаком, символом. Міфічна свідомість нагадує, тому код, для якого потрібен ключ. Е. Кассієр виявив деякі фундаментальні структури міфологічного мислення і природи міфічного символізму. Він зумів оцінити інтуїтивне емоційне начало в міфі і разом з тим раціонально проаналізувати його як форму творчого впорядкування і пізнання реальності [5, 41-76]. Він представляв міф страшною силою, значення якої до сих пір не пояснено. Саме ця сила породжує підпорядкування народів політичним вождям, позбавляє особистість індивідуальності. До неї звертаються в період тяжких випробувань, коли всі зусилля традиційної політики виявляються марними. Нам здається важливим висновок автора і про двоїстий характер політичного міфу. З одного боку, міф – продукт масової свідомості, що виникає при певних умовах (ситуація кризи), з іншого боку, політичні

міфи в ХХ в. стали продуктом цілеспрямованого ідеологічного виробництва. Таким чином, при дослідженні міфу необхідно враховувати як «природні» так і «штучні» моменти освіти політичної міфології [4, 153-165].

Соціально-психологічне вивчення міфу розпочато роботами В. Вундта, Г. Лебона, Г. Тарда. В. Вундт, які звертаються до глибинних психічних процесів, що зумовлюють виникнення міфу; розглядають міфологічні теорії ілюзії і навіювання. Роблять спробу осмислення і класифікації міфологічних теорій.

Матеріалістична інтерпретація міфу має витoki в раціональних уявленнях діячів епохи Просвітництва, класичної німецької філософії Л. Фейєрбаха, Гегеля. Міф постає, як фантастичне відображення реальності, мотивоване сферою соціально-класових інтересів і відносин, як віджила форма свідомості, що поступилася місцем науки. Цей напрямок властивий марксизму і багатьом вченим радянської школи. Виняток становлять праці А. Лосєва, в яких він здійснив феноменологічний розтин міфу, як необхідної категорії свідомості та буття [10].

У роботі «Від міфу до логосу» Ф. Кессіді розглядає міф як особливий вид світовідчуття, специфічне, образне, чуттєве синкретичне уявлення про явища природи і суспільного життя [6, 39-63]. Він вважає, що міф – породження колективу, який відобразив у ньому свої мрії і уявлення про світ і життя. Автор звертає увагу і на те, що в сучасному суспільстві зберігається міфотворчість. Міф виникає з потреби компенсувати те, чого люди позбавлені, і з уявлення про можливість такої компенсації. Тому його головна небезпека в тому, що він створює в сучасних умовах простір для маніпуляції та зловживання свідомістю «масової» людини, активізує нездатність до самоконтролю і критичного осмислення, як спонукальних мотивів своїх вчинків, так і їх наслідків [5, 300-302].

Спроби обґрунтувати використання міфів у політиці держави відносяться ще до античності. Але першу наукову концепцію політичного міфу висунув Ж. Сорель, який і ввів цей термін, розмежувавши поняття міфу й утопії. Міф, згідно Ж. Сорелю, специфічним чином, на рівні почуттів відображає справжні бажання спільності, зокрема – класу і є фундаментальним компонентом свідомості класу і соціальної групи. Ж. Сорель тлумачить це поняття дуже широко і невизначено як об'єднуючий і спонукає до дії емоційно-психологічний імператив, близьке до релігійного, оскільки він заснований не на знанні, не на детерміністських схемах, а на вірі. Міф у Ж. Сореля являє собою нерозкладну соціально-психологічну

цілісність, в якій виражаються прагнення, почуття, інтереси, інтуїтивна переконаність соціальної групи [14, 27]. Можна виділити наступні важливі складові концепції міфу Ж. Сореля: міф не зводиться до омани, але несе в собі певну ідеологію, здійснює функцію соціального пізнання і постає скоріше як процес, ніж як стан (концепція викликає образи, образи викликають почуття). У зв'язку з цим з теорії Ж. Сореля напрашується висновок про відносність міфу, оскільки той відповідає умовам і способам самоствердження соціальної спільності, а для кожної конкретної спільності такі умови специфічні, отже множинність класів припускає і множинність міфів.

Один з напрямків аналізу міфології було закладено Ф. Ніцше. Програмна установка «нової філософії» Ф. Ніцше полягала в тому, щоб свідомо творити міфи та ілюзії. Він підкреслював несвідомий характер міфологічної свідомості, який зближує міф з музичними творами, а також бачив в міфі образ світу, в якому в згорнутому вигляді представлені принципи світоустрою, а тому міф пов'язаний з чудом. Філософ вважав, що єдиний фактор, який може врятувати від загибелі європейську культуру – це міфотворчість. Протиставляючи міфу інтелект, мораль, науку, він говорить про перевагу останнього, оскільки тільки йому дано висловити стихію життя [12, 144-157].

Важливим з напрямків аналізу є дослідженням співвідношення міфу та ідеології. У певному сенсі міфологія і ідеологія ототожнюються. Таким чином, наприклад, розуміють міф у сучасному суспільстві В. Парето, К. Мангейм, Р. Барт.

Однак, разом з посиленням ролі новітніх інформаційних технологій актуалізується питання про використання сучасних засобів комунікації з метою інформаційної маніпуляції. Канадський філософ М. Маклуен, відзначав, що міф у сучасному постіндустріальному суспільстві виступає як продукт масового виробництва, як принцип організації масової свідомості, а телебачення як основне джерело міфотворчості ХХ століття. М. Маклуен підкреслював роль інформації в управлінні суспільством і громадською думкою, неодноразово відзначаючи, що масові комунікації відіграють найважливішу роль у формуванні державної ідеології, міфологізації суспільної свідомості [11, 5-74]. Перехід до інформаційного суспільства, посилення впливу засобів масової комунікації закладають нові напрямки аналізу в цій сфері.

Таким чином, проведений історіографічний аналіз дозволяє виділити наступні напрямки у вивченні політичного міфу. Починаючи з Платона, який визначав міф як оману на противагу раціональним ідеям, але пропонував відібрані міфи використовувати з метою

виховання підростаючого покоління, склалася традиція протиставлення міфічного і раціонального пізнання і розгляду першого як спотворення існуючої дійсності. В рамках цієї парадигми аналізу виникла інструментальна теорія політичного міфу, що розглядає його як засіб маніпулювання масовою свідомістю. При цьому відбувалося прагнення до раціоналізації і деміфологізації політики, або вибудовуванні технології штучного міфотворчості, теорія якого сходить до програмної установці «нової філософії» Ф. Ніцше. Наприклад, А. Цуладзе, визначає міф як політтехнологію, використовувану для реалізації політичних цілей, і пропонує практичні поради протистояння впливу міфу [17, 359-374]. А. Кольєв, розглядаючи міф як необхідний, а в багатьох випадках творчий компонент політичної свідомості, особливо зупиняється на національній міфології як однієї з духовно-творчих сил, які могли б сприяти подоланню світоглядної кризи в нашій країні і реалізації в політиці нового позитивного проекту майбутнього.

В епоху Просвітництва домінувала концепція повної трансформації міфу, який став сприйматися як атрибут невігластва та омани, з яким потрібно боротися. Ця модель відбилася в матеріалістичній інтерпретації міфу. Міф постав, як фантастичне відображення реальності, мотивоване сферою соціально-класових інтересів і відносин, як віджила форма свідомості, що поступилася місцем науці. Це спростовується реальною політичною практикою. Уявлення про міф, характерні для періоду Просвітництва стали концептуальною основою для формування дослідницького напрямку, присвяченого викриттю тих чи інших політичних міфів за ідеологічним принципом.

У ХХ столітті теорія міфу послідовно відмовляється від його трактування. Був здійснений перехід до релятивістської моделі міфу, який визнає за ним соціальну і навіть пізнавальну цінність. Склалася відмова в інтерпретації міфу з позицій «істина – помилки» як оціночної системи координат, заданих епохою Просвітництва. З'являються нові методи аналізу в рамках соціологічної, структурно-функціональної, семіологічної, психологічної, соціально-психологічної, філософської шкіл. Відбувається осмислення міфу, в тому числі і політичного, як унікального явища сучасної культури. Виникає самостійний науковий напрям аналізу політичної міфології.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. *Бердяев Н. А.* Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука, 1990. – 220 с.
2. *Гердер И. Г.* Идеи к философии истории человечества / [Перевод с нем. А. Михайлова]. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
3. *Дюркгейм Э.* Элементарные формы религиозной жизни / [Перевод с франц. А.Б. Гофмана] // Религия и общество. – М., 1996. – С.3-14.
4. *Кассирер Э.* Техника политических мифов / [Перевод с испанского В.Л. Заболотного] // Октябрь. – 1993. – № 7. – С. 153-165.
5. *Кассирер Э.* Философия символических форм / Э. Кассирер. Т. 2. Мифологическое мышление [Перевод с испанского В.Л. Заболотного]. – М.; СПб.: Университетская книга, 2002. – 280 с.
6. *Кессиди Ф. Х.* От мифа к логосу (Становление греческой философии) / [Пер. с англ. Кирилл Семенов]. – М.: Мысль, 1972. – 312 с.
7. *Кэмпбелл Дж.* Тысячеликий герой / [Пер. с англ. К.Е. Семенова]. – М.: «Рефа-бук», «АСТ», К.: «Ваклер», 1997. – 384 с.
8. *Кольев А. Н.* Политическая мифология. Реализация социального опыта. – М.: Логос, 2003. – 384 с.
9. *Леви-Брюль Л.* Сверхъестественное в первобытном мышлении / [Пер. с фр. С. Зенина]. – М.: Логос, 1994. – 337 с.
10. *Лосев А. Ф.* Диалектика мифа // Из ранних произведений. – М.: Правда, 2001. – С. 393-599.
11. *Маклюэн Г. М.* Понимание медиа: Внешние расширения человека / [Пер. с англ. В. Николаева]. – М.: Жуковский: КАНОН-Пресс-ц.: Кусково поле, 2003. – 462 с.
12. *Ницше Ф.* Рождение трагедии или эллинизм и пессимизм // Соч. в 2-х т. – Т.1. Литературные памятники / [сост., ред. изд., вступ. т. и прим. К. А Свасьяна]; пер с нем. – М.: Мысль, 1990. – С. 47-157.
13. *Платон.* Государство // Диалоги [Пер. с древнегреч. А.А. Тихо-Годи]. – М.: Наука, 2000. – С. 5-162.
14. *Сорель Ж.* Размышление о насилии / [Пер. с франц. В.М. Фриче]. – М.: Польза, 1907. – 225 с.
15. *Фрезер Д. Д.* Золотая ветвь: исследование магии и религии / [Пер. с англ. автором]. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1983. – 703 с.
16. *Фрейд З.* Психология бессознательного: сб. произведений [Сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский]. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
17. *Цуладзе А.* Политическая мифология. – М.: ЭКСМО: Алгоритм, 2003. – 382 с.

18. Шеллинг Ф.В.Й. Философия искусства / [под ред. М.Ф. Овсянникова; пер. с нем. П.С. Попова]. – М. : Мысль, 1966. – 494 с.
19. Элиаде М. Аспекты мифа / [Пер. с франц. Е. Строганова.]. – М.: Академический Проект, 2000. – 222 с.
20. Юнг К. Г. Аналитическая психология: прошлое и настоящее / [Пер. с англ. В.В. Наукманова]. – М.: Прогресс, 1995. – 336 с.
21. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов [Пер. с англ. В.В. Наукманова]. – Мн.: Харвест, 2004. – 384 с.

Кравценюк В. М. Политический миф: попытка осмысления и анализа.

В статье осуществлена попытка интерпретации политического мифа в научной литературе с точки зрения разных специально-научных подходов.

Ключевые слова: миф, политический миф, мифотворчество, общественное сознание, обольщение, дезинформация масс.

Kravtseniuk V. M. Political myth: an attempt of comprehension and analysis.

An attempt to interpret political myth in scientific literature is made in the context of various specific scientific approaches.

Keywords: myth, political myth, mythogenesis, social consciousness, delusion, mass misinformation.

Давидюк О. О.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗРОБКИ ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто методологічні питання оцінки стану соціальної безпеки. Обґрунтовано підхід до відбору переліку показників та індикаторів соціальної безпеки, визначено проблемні аспекти щодо опрацювання граничних значень цих показників. Запропонований підхід дозволяє виробити реальний механізм аналітичної обробки показників та індикаторів соціальної безпеки у пріоритетності розташування та ступені впливу на систему існуючих загроз та на стан забезпечення соціальної безпеки в Україні.

Ключові слова: соціальна безпека, показник, індикатор, граничне значення показника.

Питання про стан соціальної безпеки, як однієї із складових національної безпеки, є надзвичайно актуальним для України саме на нинішньому етапі. Соціальна складова в системі суспільно-політичних